

szenvedélyekre gondolok (pl. a dohányzás) a beleszólás igénye nélkül. Nem lehetnek a lelkésznének negatív szokásai? Sajnos igen, de ezzel ne hivatkozzék. Vonuljon be belső szobájába és gyakorolja titkon, hogy ne róják meg nyilvánosan. Ezeket a leendő lelkészeknek mondjuk a leendő lelkésznék érdekében. Lehet hogy szemtől szemben a hívek részéről nem, vagy csak nagyon ritkán hangzik el megjegyzés, de ez nem az elfogadást, elismerést jelenti, hanem a tiszteletről vall, amivel híveink felnéznek a lelkészre, ez pedig nagyon sokat jelent és megér egy kis lemondást. Ismétlem, nekünk más mértékkel mérnek, mint a társadalmi élet más területein.

Dolgozatunk végén arra gondolunk, hogy egy kis fordítással arról is kellene, jó lenne beszélni: „Mi a lelkész szerepe a gyülekezet életét szíven viselő lelkészné életében?” Akik a gyülekezeti szolgálatban éveket, évtizedeket eredménnyel töltöttek, lehet, hogy magukban elmosolyodnak a témafordításon, de hisszük, hogy állításunk igazságát elismerik. A leendő lelkészeknek tudniuk kell azt, hogy „Megnyerte a jót, a ki talált feleséget, és vett jóakaratot az Úrtól“ (Péld 18,22). Éppen ezért „Úgy kell a férfiaknak szeretni az ő feleségüket, mint az ő tulajdon testüket. Aki szereti az ő feleségét, önmagát szereti“ (Ef 5,28). Ezen túlmenően pedig „ne legyetek irántuk keserű kedvűek“ (Kol 3,19).

ARTHUR J. LONG

JOSEPH ESTLIN CARPENTER ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA*

1927-ben, az oxfordi egyetem hivatalos szónoka ezekkel a latin szavakkal emlékezett meg Joseph Estlin Carpentréről, aki a Manchester College-nak az utóbbi 100 esztendőben egyik legkiemelkedőbb személyisége volt: „Tudós, melegszívű és igazi keresztény lélek volt, akit az Intézet és a Teológia egyaránt megrendülten gyászolt.“¹ Sajnos, nevét az unitárius közösségen kívül ma alig említik, sőt, unitárius körökben sem örvend a korábbi nagy hírnevének. Pedig nem lehet eléggé méltányolnunk a Manchester College történetében játszott fontos szerepét, valamint korának tudományos világában elfoglalt kiemelkedő jelentőségű helyét.

1875-ben, rövid lelkészi szolgálata után, Carpenter visszatért a Manchester New College-ba, Londonba, amelynek korábban növendéke volt, és ahol az egyháztörténelem, az összehasonlító vallástudomány és a héber nyelv professzora lett. Attól az időtől kezdve egészen halá-

---

* Megjelent *Life and Work of Estlin Carpenter* címen az oxfordi Manchester College alapításának 200. évfordulója alkalmából kiadott *Truth, Liberty, Religion* c. kötetben, Oxford 1986. 267—289. Rövidített szöveg, fordította dr. Kovács Lajos.

láiig szorosan bekapcsolódott az Intézet életébe. 1889-ben a Manchester College-al együtt Oxfordba költözött és tanári állása mellett 1906 és 1915 között annak igazgatójaként, majd 1920 és 1925 között elnökeként működött.

A lelkésznevelést szívügyének tekintette. Szoros személyi kapcsolatot épített ki hallgatóival, az Intézetben és később lelkészi működésük idején is. Az angol unitárius egyház hivatásának mindvégig hűséges, kiemelkedő jelentőségű szolgálója volt. Rendkívüli személyiségét nagy mértékben kiemeli az a tény, hogy évtizedeken át fontos helyet foglalt el az akadémiai tudományos munka területén is. Általános tekintélyt és tiszteletet szerzett a teológiai tudományok két egymástól független területén. Az Ó- és Újszövetség kiváló ismerőjeként nem csupán a tudományos bibliakutatásnak volt élenjáró munkálója, hanem az összehasonlító vallástudomány területén is, a buddhizmus, közelebbről a buddhista Páli iratok tanulmányozásában is elismert tudósként tevékenykedett.

Carpenter azonban nem elvont akadémikus volt. Nem csupán mint tudós érdemli meg a róla való megemlékezést, hanem mint egy megragadó modern „szent“, akinek jellegzetes vonásai voltak, mély, őszinte kegyessége, önfeláldozó lelkülete, nemes alázatossága, eleven szelleme és az emberi barátság iránti érzéke.

Vallásos hite egyetemes és széleskörű volt. Kelet vallásai iránti rokonszenve összefonódott a kereszténység lényeges vonásainak mély értékelésével; mindvégig a názáreti Jézus hűséges tanítványa maradt. Kiváló unitárius elődökre tekinthetett vissza. Nagyapja a hírneves dr. Lant Carpenter, akinek négy gyermeke közül a leghíresebb volt leánya, Mary, egy haladó szellemű, reformok iránt lelkesedő, a feminista mozgalomban jelentős eredményeket felmutató egyéniség, akinek tevékenysége szűkebb hazája mellett Indiáig terjedt. Mindig bensőséges lelki kapcsolat volt közte és unokaöccse Estlin Carpenter között. Az ő későbbi India iránti érdeklődése ennek a kapcsolatnak az eredménye. Lant Carpenter legidősebb fia, William volt Estlin Carpenter édesapja. Másik két fia lelkészként tevékenykedett. Apja mint közismert orvos a tudományos világban is hírnevet szerzett magának, és egy ideig a londoni University Hall igazgatója volt.

Estlin Carpenter 1844. október 5-én Ripley-ben született. Londonban növekedett fel művelt édesapja irányításával. A családi otthonban tudomány iránti odaadás és racionális vallásos hit szelleme uralkodott. Az otthon szigorú mértékletességének hatására Carpenter egész életében meggyőződéses absztinens maradt. A család a Hamstead-i Rosslyn Hill unitárius gyülekezet buzgó támogatója volt, ahol édesapja egy ideig énekvezérként és énekkar-vezetőként is működött.

Az University College Schoolban eltöltött időszak után, unitárius lelkésznek készülve, a londoni Manchester New College növendéke lett. Kiemelkedő intellektuális képessége, személyes varázsa és a mások iránti önzetlen segítőkészsége kedvező hatást gyakorolt környezetére. Tanulótársa volt a Manchester College egy későbbi híres személyisége, a polihisztor Philip Henry Wicksteed, akivel élete végéig szoros barátság kapcsolta össze.

Carpenter akkor kezdte meg tanulmányait, amikor Darwin *A fajok eredete* című híres munkája először kezdett ismertté válni. Csaknem 20 éves volt, amikor 1864-ben Wilberforce anglikán püspök és a nagy Darwin próféta, Thomas Huxley közötti híres vitatkozás végbe-

ment, amely a vallás és a tudomány nagy küzdelmének egyik híres állomása volt. De ő családi hagyományaihoz híven nem látott nagy ellentétet a vallás és a tudomány között. Hajlandó volt Darwin elméletét elfogadni, amennyiben abban az isteni célnak is helye van. Nem jelentőség nélküli az, hogy Carpenter egész vallásos filozófiáját, amely különösen érett korában hangsúlyozódott ki, teljes mértékben a fejlődéssel kapcsolatos elméletek uralták.

Nem sokkal házasságkötése után írta feleségéhez intézett levelében az alábbiakat: „Van Walesben egy völgy, ameynek sajátos kapcsolata lett vallásos gondolkozással és érzelmeimmel. Ekkor kezdődött az én igazi vallásos életem.”⁴⁴ „Hosszú időn át egyfajta vallásos közöny vett erőt rajtam a Teológiai Intézetben, bár intellektuális kétségeim nem voltak. Nehezen tudnám ezt utólag megmagyarázni. Nem távolodtam el nagyon attól a filozófiától, amiben nevelkedtem. De, ha kimondott kétségeim nem is voltak, nem volt vallásom. Nem volt Istenrel személyes kapcsolat-élményem. Nem vágytam különösképpen imádkozni. Arra gondoltam, hogy az Intézetet el kell hagynom, mert az előadások és istentiszteletek fárasztottak. Arra is gondoltam, hogy talán helyesebb lenne a szegények és tudatlanok érdekében munkálkodnom és ezáltal a vallásos érzés bennem valamiképpen megújulna. Dr. Martineau meggyőzött arról, hogy továbbra is az Intézetben maradjak. Aztán egy nyáron barátommal, Wicksteeddel rövid időre elmentem édesapja házába, Észak Walesbe. Elmondjam neked, hogy ott mi történt velem? Nem akarom, hogy mosolyogj rajtam, de előtted nincsenek titkaim. Egy délután sétálni mentem egyedül. Egy üres, gondolkozás nélküli, csendes állapot volt, egyszerűen átadtam magam a szemlélődésnek, amely nekem, városban nevelkedett ifjúnak, a falusi hangulatban rendkívül nagy élvezetet nyújtott. Hirtelen tudatossá vált bennem egy *valakinek* a jelenléte. Nem tudom leírni, de éreztem, hogy körülöttem mindenütt Isten van jelen. Egy közvetlen lelki tapasztalat birtokosa lettem, amely teljesen váratlanul ért. Emlékszem a távoli erdők és völgyek csodálatos átalakulására, amelyek ragyogni látszottak a végtelen létben, amellyel új kapcsolatban kerültem. Az élmény nem tartott sokáig, de elég volt ahhoz, hogy minden érzésem megváltozzék. Nem találtam meg Istent, mert sohasem kerestem. De ő megtalált engem. Most már nem elmémmel hiszek benne, de szívem minden dobbanásával szeretem Öt. Ilyen tapasztalat életemben többé soha nem ismétlődött. Ez nem is szükséges. Az Istennel való közvetlen kapcsolat érzése, amely akkor lelkemet megragadta, gondolkozásom és érzésem egy részévé vált. Ebből láthatod, miért vagyok hívő ember.”⁴³

Nem kétséges, hogy ez a tapasztalat Carpenter egész életében folytatólagos ihletésnek bizonyult.

Intézeti tanulmányai befejezése után hosszabb időt töltött Svájcban, ahol megszerette az evezést és a hegymászást, amelyek későbbi életének kedvenc pihenési alkalmak lettek. Arra is lehetősége nyílt, hogy a német nyelv ismeretében tökéletesítse magát; ez később lényeges tényezője lett a tudományos világban állandóan növekvő hírnevének, elsősorban az Őszövétség-kutatás területén. 1866 őszén Bristolba költözött, ahol az Oakfield Road-i gyülekezetnek lett a lelkésze. Nagyrabecsült tanítója, Martineau iktatta be állásába. Több kiváló lelkész, így nagybátyja, Russel Carpenter, John James Tayler és Thomas Sadler, valamint nagynénje, Mary Carpenter is jelen volt az ünnepségen. Ez utóbbi nemsokára visszatért Indiába, de távozása előtt felhívta uno-

kaöccse figyelmét, hogy maradjon hűséges a társadalmi szolgálat családai hagyományához. Ezt képessége szerint egész életében végezte is.

1869-ben elfogadta a Leeds városi híres Mill Hill-i gyülekezet meghívását, ahol a 18. században Joseph Priestley is szolgált. Ez nagy megtiszteltetéssel és felelősséggel járó megbízás volt, mert ez a gyülekezet egyike volt a virágzó városi unitárius egyházközségeknek. Carpenter rövid idő alatt rendkívül népszerű lett hívei körében. Ebben az időben fordította le németből G. H. A. Ewald: *Izrael története* című könyvét. Imádságainak és prédikációinak magas szellemi színvonala a nagyszámú gyülekezet tagjainak igényét teljes mértékben kielégítette.⁴ Tevékenységének egyik fénypontja „A tudomány befolyása a vallásos képzeletre” című prédikációja, amelyet 1873-ban az angol unitárius egyház bradfordi gyűlésén mondott és amely később nyomtatásban is megjelent.

Carpenternek Leeds-i lelkészi működése egy váratlan körülmény folytán félbe szakadt, mert három év után beszédzavarai jelentkeztek, amik prédikálását és előadásait nagymértékben megnehezítették. Gyülekezetete, őszinte ragaszkodásának kifejezésekként, hosszabb időre szabadságot adott. A szabadság egy részére Svájcba utazott, utána pedig hosszabb időt Egyiptomban és Palesztinában töltött. Erre az időszakra a gyülekezet helyett választott. A hosszú szabadság azonban nem segített és Carpenter lelkészi jövője bizonytalanná vált. Helyzete 1875 februárjában változott meg, amikor elfogadta a londoni Manchester New College meghívását az egyháztörténelem, összehasonlító vallástudomány és héber nyelv professzori állásába, ahol abban az időben James Martineau volt az igazgató. Beszédhibája végül kilenc évi kezelés után, 1884-ben megszűnt.⁵

Carpenter Leeds-i lelkészi szolgálata mindkét fél sajnálatára megszűnt. Jellemző szerénységével hat évi munkásságára visszatekintve ezt mondta: „Tisztán látom, hogy lelkészi szolgálatomban sok dolgot tevénytelenül, bölcsesség nélkül végeztem. Tapasztalataim, eredményeim azonban nem dobom el, mert azok munkámban irányítani fognak; felhasználásukkal képes leszek hallgatóimat óvni azoktól a hibáktól, amelyek velem megtörténtek és emlékezetemben elevenen élnek.”⁶

Carpenter 9 év után visszatért a Manchester New College-ba, és attól kezdve élete hátralevő részét akadémiai tevékenységgel töltötte, először Londonban, azután Oxfordban. Kinevezésekor még nem rendelkezett különleges felkészültséggel azokban a tárgyakban, amelyeket elő kellett adnia. De óriási szorgalommal és odaadással munkához látott, hogy mindenekelőtt a héber és sémita nyelvek ismeretében magát főkép felkészítse. Emellett rövid idő alatt, unitárius körökön kívül is, a bibliai kutatásnak elsőrendű tekintélyévé vált. Közben mind többet foglalkozott az összehasonlító vallástörténettel. A kor legkiválóbb buddhista tudósával, dr. Rhys Davids-el rendszeresen tanulmányozni kezdte a buddhista írásokat az eredeti Páli nyelven, amelyet R. Davids segítségével tanult meg.

Londoni tevékenységének elején, 1873-ban feleségül vette Leeds-i barátjának, George Bucktonnak második leányát, Alice-t. Házasságuk gyermektelen maradt, az mindvégig bensőséges és boldog volt. Felesége szerető, hűséges hitvestársának és segítőjének bizonyult.

Carpenter, mint a Manchester College tanára, szinte hihetetlen méretű munkásságot fejtett ki. Páratlan fegyelmezettséggel és időbeosztással, képes volt arra, hogy egyidejűleg a legszélesebb körű tudományos munkássága mellett mindig maradjon szabadideje is. Állandó ol-

vasással és tanulmányozással bővítette ismereteit és rövid idő alatt több kiemelkedő könyvet jelentetett meg, így, *Mary Carpenter életén kívül, Az első három evangélium, A történeti Jézus és a teológiai Krisztus,* valamint *Palesztina Jézus idejében* címen. Ez utóbbi könyve különösen sikeres volt. Először 1884-ben jelent meg, ezután többször kiadták és a legutóbbi időkig használatban volt. Ebben az időszakban még társadalmi munkára is talált időt.

A hallgatók több nemzedéke tett hálás tanúbizonyságot Carpenter kiváló előadásairól és személyiségének szellemi varázsáról. Hallgatói iránti érdeklődése nem korlátozódott az előadótermekre. Mindnyájan élvezték Hamstead-i otthonának vendégszeretetét. Gyakran rendezett kirándulásokat műemlékeiről híres városokba és más jelentős helyekre. Kortársai megítélése szerint, akik őt közelebről nem ismerték, kissé zord, barátságtalan személynek tűnt, de hallgatói felé, mindig meleg, bensőséges barátsággal fordult, ami hosszú éveken át folytatódott, akkor is amikor az intézetbeli évek rég elmúltak. Az emlékezetes vasárnap esték otthonában zenével és költemények előadásával később tovább folytatódtak a még emlékezetesebb, a Lake District-ben levő nyaralójában töltött napokkal. Itt teológiai hallgatók, lelkészek és barátok élvezhették vendégszeretetét, az ösztönző beszélgetéseket és kellemes hegyi sétákat. Ezek a szünidei alkalmak mindig lehetőséget adtak Carpenternek a rendszeres tanulmányozásra is. Vendégek, akik reggelire érkeztek, gyakran csodálkoztak azon, hogy vendéglátójuk előzőleg már két órán át dolgozott a Pali buddhista szövegeken. Hallgatóitól is vett időnként órákat, ha különleges adottságokkal rendelkeztek. Ilyen módon tanítványától, L. P. Jacks-tól, az Intézet későbbi igazgatójától olaszul tanult.

Közben az Intézet életében döntő változás történt. Sok keresés, vitatkozás és ellenvetés után a Manchester New College vezetősége elhatározta, hogy az Intézet székhelyét Londonból Oxfordba helyezi át. Az eddig ismert rövidítés MNC (Manchester New College) MCO-ra (Manchester College Oxford) változott. Voltak, akik ezt a székhely változtatást a legteljesebb mértékben ellenezték. Martineau, aki abban az időben már nem volt igazgató, szintén a helyváltoztatás ellen foglalt állást. Annak helyessége mellett szót az, hogy abban az időben több szabadelvű felfogást képviselő professzor tanított Oxfordban. Az összehasonlító vallástudomány fokozatosan helyet nyert az oxfordi egyetemen, Max Müllernek köszönhetően, akivel kapcsolatban olyan méltatások láttak napvilágot, hogy ő „egyike lett Oxford legtudósabb és legnépszerűbb alakjainak”,⁷ és akivel Carpenter is közeli barátságba került. Az antropológus E. B. Tylor, Carpenter barátja, abban az időben az oxfordi múzeum igazgatója volt. Ezenkívül a Mansfield College Oxfordba helyezésével, amelynek vezetője A. M. Fairbairn, Martineau közeli barátja volt, a szabadelvű nonkonformizmus egyre erősebb helyet biztosított magának Oxfordban.

Amikor a Manchester College 1889-ben végleg átköltözött Oxfordba Carpenterrel együtt, aki a változást helyeselte, megkezdődött a haláláig tartó kapcsolata az oxfordi egyetemen. Mint az angol katedrálisok szerelmese nagy élvezetet talált az Intézet neo-gótikus építésében. Sok vonatkozásban úgy tekintették őt, mint a College új szellemének megtestesítőjét, és az állandóan növekvő tudományos hírneve nagymértékben hozzájárult az Intézetnek a konzervatív oxfordi egyetem tudományos köreibé való befogadásához.

Carpenter továbbra is megtartva a lelkésznevelés iránti érdeklődését, 1899-ben kizárólag az összehasonlító vallástudomány professzora lett. Ez a döntése valószínűleg azért történt, hogy az akadémiai munkásságra több ideje maradjon. Nemsokára meg is jelent két fő munkája, az *Oxfordi Hexateuch*, amit G. Harford Battersby-val együtt írt, és *James Martineau*-nak, korábbi tanítójának életrajza. Ebben az időszakban szerzett mind nagyobb nemzetközi hírnevet a bibliai tudományok és az összehasonlító vallástudomány területén. 1901-ben elnöke volt a Liberális Vallásos Gondolkozók Nemzetközi Tanácsa Londonban tartott konferenciájának. Két évvel később ugyanez a Tanács meghívta, hogy tartson Amszterdamban előadást, amely alapja lett *A kereszténység helye a világ vallásai között* című későbbi munkájának. Ezen kívül két alkalommal a Harvard egyetemen tartott előadásokat.

Az intézetben végzett szűkebb körű munkálkodása azonban rövid ideig tartott, 1906-ban ugyanis James Drummond utódként ő lett a Manchester College igazgatója. Ettől kezdve az Intézet irányítása lett legfőbb tevékenysége. 1908-ban, amikor a Vallások Harmadik Kongresszusát tartották Oxfordban, annak egyik titkáráként működött. Két alkalommal szervezte a „Teológia oxfordi nyári egyetemét“, amelynek híres előadói között volt Nathan Söderblom svéd érsek és a londoni Szent Pál katedrális lelkésze, Dean Inge is.

1913-ban kiadott egy kézikönyvet az *Összehasonlító vallástudomány* címen a „Home University“ sorozatban, és 1914-ben abban a nagy kitüntetésben részesült, hogy az egyetem az összehasonlító vallástudomány professzorának hívta meg. Ebben az időben már vezető tekintély volt ezen a területen, és mint Kelet vallásainak legfőbb ismerője India és Japán szabadelvű vallásos mozgalmaival is baráti kapcsolatokat tartott fenn.

70 éves korában, 1915-ben megvált a Manchester College igazgatói tisztségétől, de megtartotta tanári minőségét. Nyugalomba vonulása után is tovább tevékenykedett tudományos téren, ennek eredményeképpen jelent meg három műve *Buddhizmus és kereszténység*, *Teizmus a középkori Indiában* és a *Jánosi iratok* címen.

Oxfordi működésének egész időszakában szoros kapcsolatot tartott fenn az unitárius egyházal. Visszavonulása után is lelkes támogatója volt a lelkészi kar anyagi körülményei javításának és a lelkészi nyugdíjintézet működésének.

Közben folytatta társadalmi tevékenységét is. 1911-ben meghívást kapott, hogy megnyissa a liverpooli egyetemen létesített „Társadalomtudomány és szociális munka“ tanszéket. Előadásában kihangsúlyozta az egyetemi nevelés társadalmi jelentőségét. 1916-ban elfogadta az Unitárius Mértékletességi Társulat elnökségét, amelynek fő feladata az alkoholizmus elleni küzdelem volt. Különösen élete utolsó szakaszában, mint az első világháború utáni Népszövetség munkájának nagy pártolója, tevékeny részt vett a nemzetközi békemozgalomban.

Carpenter szinte élete végéig erőteljes fizikummal rendelkezett, ami nagy munkabírását lehetővé tette. Utolsó éveiben azonban egészsége megromlott, több alkalommal operálták és több személyes tragédiának is részese volt. Hűséges hitvestársa néhány esztendővel túlélte őt. Oxfordban 1927. június 2-án hunyt el, mint a Manchester College és a teológia nagy személyisége.

Carpenter neve ma kevésbé ismert. Utalás reá ritkán történik. Ez nem meglepő. „A mozgó ujj ír, és miután írt, tovább mozog“: Fitzgerald

szavai a tudományos munkára is alkalmazhatók, mint minden egyébre. A hatvan esztendő alatt, amióta Carpenter meghalt, sok víz lefolyt a hidak alatt. Azokon a területeken, amelyeken kiemelkedőt alkotott, sok elmélet, amelyet kifejtett, ma általában elfogadott közhellyé vált. Ez már magábanvéve is kihangsúlyozza jelentőségét. Az ő szerepe elsősorban az úttörés volt. Minden kétséget kizáróan azok közé a nemes elmék közé tartozott, akik azzal a meggyőződéssel dolgoztak, hogy a kritikai elemzéseket és az objektív ítéletet alkalmazni kell a vallás és a teológia világában is.

Carpenter nagy levélíró volt, aki élvezte a levelezést. Ez az ő géniuszának egy aspektusa volt a barátság irányába. Aprólékos, rendszerező egyén volt, aki gondosan megőrzött minden hozzáküldött, személyes tudományos tartalmú levelet. A Manchester College „Carpenter-iratok” gyűjteményének katalógusában egyfelől számos üdvözlét van szerény és egyszerű emberektől, ugyanakkor azonban sok levél található híres személyiségektől is, mint T. H. Huxley, Frederic Harrison, J. H. Moulton, B. H. Streeter, Max Müller, A. S. Peake, Gilbert Murray, Jean Reville, Paul Sabatier, George Adam Smith, J. G. Frazer, L. R. Farnell, Rudolf Eucken, Edward Carpenter, F. C. Burkitt, Otto Pflleiderer, Nathan Söderblom. Ezek között van számos, tartós barátságról és tiszteletről tanúskodó levél. Ennek egy példája Max Müllernek egy rövid írása: „Meg tudná-e különösebb nehézség nélkül mondani, hogy az Exodus 3,14-nek mi a teljesen bizonyítható időpontja?”⁴⁸ Van egy A. S. Peake által írt levél 1924-ből, amely Carpenter hírnevéről tanúskodik.⁹ Egy másik, kevésbé ismert tudós, A. J. Edmund levele a legvilágosabban fejezi ki a nagy tiszteletet, amely körülvette és az ő különleges tekintélyét a bibliakutatás és a Pali buddhizmus egymástól teljesen eltérő területein. A levél utalás Carpenter kritikai megjegyzéseire, amelyeket ő A. J. Edmund egy buddhizmusról írt könyvével kapcsolatban tett: „Sok száz tudós van, akiknek az Újszövetségről több ismerete van mint nekem, vagy akik többet tudnak a Pali szövegekről, mint én, de csak egy személyt ismerek, aki mindkét területen olyan jártas, akinek neve Estlin Carpenter. Az Ön bírálata mindennél többet ér nekem.”¹⁰

Carpenter hírnevéhez, amelyet életében élvezett, hozzájárult szervezői képessége is kongresszusok és nyári tanfolyamok megrendezésével. De könyveit és a tudományos folyóiratokban közreadott írásait is általános tisztelet vette körül. Az Ó- és Újszövetség területén végzett munkásságát nagyszerűen összegezi A. S. Peake, a nagy biblikus, aki Carpenter két népszerű munkáját emeli ki: *Biblia a 19. században* és *Az első három evangélium*, amelyek több kiadást értek meg, és a bibliakritika szélesebb körű ismertetésében jelentős szerepet játszottak. Carpenter legfontosabb ószövetségi tárgyú munkája, amelyről Peake részletesen beszél, az *Oxfordi Hexateuch*, a Biblia első hat könyvéről készített nagy munka, melynek szerzői Harford Battersby és Carpenter voltak. Ez a könyv közel 10 évi munka után, 1900-ban látott napvilágot. E munkával kapcsolatban a felelősség nagy része Carpenternek jutott. A részletes bevezetés túlnyomó részét ő írta. Ez a jelentős munka nagymértékben hozzájárult a Graf-Wellhausen-elmélet általános elfogadásához, az ismert forrás-szimbólumokkal: J.E.D.P. (Jahvista, Elohista, Deuteronomium, Papi irat).

Amikor Peake nagy népszerűséget szerzett híres munkáját, az egykötetes *Kommentárt* kiadta, a Pentateuchról szóló bevezető tanulmányt

Carpenter készítette. Ez a tizenkét oldalra terjedő dolgozat ma is egyik legjobb bevezetés a négyforrás-elmélethez. Természetesen, amint azt 1929-ben maga Peake is kimutatta, az Ószövetség kritikai kutatása az 1900-ban megjelent *Oxfordi Hexateuch* óta sokat fejlődött olyan tudósok, mint Kenneth és Hölscher új elméleteket állítottak fel a Pentateuch forrásaival kapcsolatban. Az is ma már közismert, hogy kevés a valószínűsége annak, hogy Józsué könyve a Pentateuch része lett volna. De a Graf-Wellhausen hipotézis alapvető tételei mindmáig érvényesek maradtak és Carpenter bevezetője több vonatkozásban nem vált időszerűtlenné. És bármilyen új elméletek fognak a jövőben napvilágot látni, Carpenter az ószövetségi bibliakutatás történetében előkelő helyet foglal el.

Ugyanez áll az Újszövetségre is. Peake nagyra értékeli Carpenter írásait, amelyekkel a Biblia olvasóit a szinoptikus bibliakritika elért eredményeiről tájékoztatta. Ebben a vonatkozásban különösen kiemeli a *Palesztina Jézus idejében* című könyvét, és megemlíti azt a gyakran eléggé figyelembe nem vett tényt, hogy Carpenter azok közül való volt, aki már egészen korán hangsúlyozta az evangéliumoknak Johann Weiss és Albert Schweitzer nevéhez fűződő eszkatológiai jelentőségét. Peake kiemeli Carpenternek Pál apostollal kapcsolatos tanulmányait, valamint a *Jánosi iratok* című könyvét.

Az összehasonlító vallástudomány területén végzett munkásságát ismertetve L. R. Farnell joggal hangsúlyozza, hogy Carpenter nagy előnye volt az, hogy unitárius háttérrel rendelkezett, amely más világvallások iránti rokonszenvét elősegítette. Szerinte Carpenter keresztény vallása kevésbé volt formális, dogmákhoz kötött, mint ami a legtöbb keresztény felekezet jellemzője. Ezért nyílt rokonszenvvel fordult minden iránt, ami nemes és szellemi tekintetben megragadó a nem keresztény teológiában.¹¹ Továbbmenően, az összehasonlító vallástudományban és a keleti mitológiában végzett kutatásai alkalmassá tették arra, hogy az Újszövetség felé is objektív tárgyilagossággal forduljon. L. R. Farnell szerint a hagyományos keresztény ortodoxia azon az általánosan elfogadott hiten épül fel, hogy a Bibliával kapcsolatos dogmák és legendák egyedülállóak. Az összehasonlító vallástudományi kutatás kimutatta ennek tarthatatlan voltát. A mi hiszékenységgünk elutasítja a Buddhával kapcsolatos csodálatos történeteket, pedig a kétkedésnek éppen ennyi a joga a Krisztussal kapcsolatban fennmaradt hasonló tudósítások esetében.¹²

Carpenter két későbbi jelentős munkája az összehasonlító vallástudomány területén *A teizmus a középkori Indiában* (1921) és *Buddhizmus és kereszténység* (1923). Az utóbbi könyv Japán fordításban is megjelent. Az előbbi 500 oldalas kitévő munka a tudományos kutatás, valamint a filozófiai és vallásos megvilágítás kiváló példája, könnyed, vonzó stílusban írva, mondánivalóia pedig sokkal szélesebb körű annál, amit a cím jelez.¹³ A *Buddhizmus és kereszténység* c. munka eredeti hozzájárulás a vallás és filozófia történetéhez.¹⁴

Carpenter mindvégig személyes elkötelezettséget érzett a keresztény hagyomány iránt. A kereszténységnek a világ vallásai sorában elfoglalt helyét illetően az *Inquirer* című unitárius folyóiratban közölt folytatólagos tanulmányt. Ezzel kapcsolatban a következő elismerést kapta: „Szeretem az ön határozott álláspontját Jézussal kapcsolatban. Erre nagy szükség van, és örvendek, hogy ön világosan kifejti, hogy

bármit is hirdessenek a többi vallások, a kereszténység továbbra is a mi anyánk marad¹⁵. Az összehasonlító vallástudománnyal kapcsolatos és általa összegyűjtött irodalom mindmáig egyike a legfontosabb ilyen irányú gyűjteményeknek. Ez életének és munkásságának talán legjelentősebb emléke.

Carpenter hírnevét mutatja az is, hogy már életében egy egész sor tudományos elismerésben volt része. Az oxfordi egyetem 1901-ben a magiszter fokozatot, 1903-ban az irodalom- és 1924-ben a teológia tiszteletbeli doktori címét adományozta neki, ami egyedülálló kitüntetés volt egy unitárius részére. Ezenkívül Glasgow, Jéna és Genf tisztelték meg hasonló kitüntetésekkel.

Carpentert akadémiai kiválósága eredményeképpen egész életében nagy tisztelet és elismerés övezte az unitárius egyház részéről is, amelynek élete végéig hűséges és cselekvő tagja volt. Két alkalommal prédikált az egyház évi közgyűlésén, és 1895-ben „Jézus kapcsolata saját korával és a miénkkel” címen tartotta az „Essex Hall” előadást.

Tudós érdemei mellett volt benne valami, amit legtalálékosabban a „szent” szóval lehet kifejezni. Mint előadónak megragadó, lenyűgöző volt minden mondanivalója, és az a mesteri könnyedség, egyszerű méltóság, amellyel a leglényegesebb pontokat ki tudta emelni. Ez csak egy hozzá hasonló nagy tudósnek és gondolkodónak lehetett sajátja. Lelkészi szolgálatait az egyszerűség, világosság és melegség jellemezte.

Karizmatikus egyénisége egyfelől mély, személyes hitéből áradt, amely őszinte alázatosságban és egyszerű méltóságban jutott kifejezésre. Másik jellegzetessége, hogy meleg, szerető lelkülettel közeledett mindenkihez, akivel kapcsolatba került. Vallásos hitének racionális volta, a keleti filozófiával és sok más nem keresztény vallással való kapcsolata és közeledése ellenére, személyes vallásossága Isten Jézusban nyilvánított szeretetének mély felismeréséből táplálkozott. Ez a személyes hit maradt minden tevékenységének központja. Híveit minden alkalommal megragadta imádságainak mélysége és bensőségessége. Minden prédikációja hallgatóinak élményt jelentett. A walesi völgyben átélt istenélményéhez élete végéig hűséges maradt.

Carpenter jelentőségének halála utáni elhalványulásával kapcsolatban lehetséges magyarázat az, hogy nagy tekintélyéhez személyes varázsa, embertársai felé sugárzó meleg szeretete, szelídsége és szerénysége is nagyban hozzájárult. Amikor közvetlen befolyása halála után megszűnt, szükségszerűleg, követte a róla való fokozatos megfélemlés. Bármint áll is a dolog, Carpenter az oxfordi Manchester College nemes hagyományainak minden időben egyik legragyogóbb megtestesítője marad.

JEGYZETEK

¹ „Animam mitem christianissimum plorat collegium Mancuniense, plorat Theologia”. Lásd C. J. Herford, *Joseph Estlin Carpenter — A Memorial Volume*. 90.

² Uo. 2.

³ Uo. 8.

⁴ B. Johnston. *Index of Obituaries in Dissenting Periodicals*. Kézirat, Manchester College könyvtára.

⁵ A gyógyulást valószínűleg elősegítette Lennox Browne és Emil Rehnke, *Voice, Song and Speech* c. könyvében foglalt szaktanácsok követése. Lásd C. H. Herford i.m. 35.

⁶ C. H. Herford i.m. 37.

⁷ *Oxford Dictionary of the Christian Church* (2. kiadás) „Max Müller“-ről szóló tanulmány, 896.

⁸ 1892. április 8-ról keltezett levél, melyet J. A. Deacon idéz a *Joseph Estlin Carpenter, An Intellectual Biography* c. munkájában, 69.

⁹ „Carpenter Iratok“ az oxfordi Manchester College könyvtárában.

¹⁰ Uo.

¹¹ C. H. Herford i.m. 162.

¹² Uo. 169—170.

¹³ Uo. 173.

¹⁴ Uo. 176—177.

¹⁵ J. A. Deacon idézi a *Joseph Estlin Carpenter* c. munkájában, 37. l.

GAAL GYÖRGY

(közlő)

KELEMEN LAJOS ÖNÉLETRAJZI FELJEGYZÉSEI

3. rész

A HARMADIK ÉS NEGYEDIK ELEMI

A harmadik elemi osztályban Jung Ferenc papjelölt, a későbbi magyarrégeni református pap lett az osztálytanítónk.²⁰ Magas termetű, félbarna bajuszú és hajú, csendes, jóindulatú, rendszerető ember volt. Szülei ott laktak a Református Kollégiumnak a Bolyai utcában épített bérházában, a tornaterem mellett nyíló két szobában, a magas fekvésű tornateremtől és tornakerttől számítva földszinten, a szomszédos Bolyai utcáról nézve az emeleten.

Abban az időben ezt az utcát még a Nagyköznök nevezték. Ez kötötte össze a Nagypiac alsó végét a Szent Miklós (a későbbi Geçse Daniél) utcával. Édesapámék tanulókorában, az 1860-as években és a 70-es évek elején még csak sikátor számba ment. Tél kezdetétől tavaszig a tanulók szánkázó, korcsolya-ereszkező helye volt. Csak a Transilvánia szálló és kávéház építése idején tágasították és szabályozták rendes utcává. Ezt a szálloda épületet egy M[aros]v[ásár]helyen orvosi tudománya után meggazdagodott dr. Knöpfler Vilmos nevű jóemlékezetű

---

²⁰ A harmadik elemi első félévében Kövendi Kálmán okl. papjelölt, a második félévben Jung Ferenc papjelölt tanította az Ertesítő szerint.